

ЗВИЧАЄВІСТЬ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТТЯ ЯК НАУКОВИЙ КОНСТРУКТ СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ (НА ПРИКЛАДІ ДИСКУРСУ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ)

У статті розглянуто сутність і значення наукового конструкту «звичаєвість соціального життя» для соціальної психології.

Ключові слова: *культуротворчість, звичай, звичаєвість, конструкт «звичаєвість соціального життя»* В статті рассмотрена сущность и значение научного конструкта «обычность социальной жизни» для социальной психологии.

Ключевые слова: *культуротворчество, обычай, обычность, конструкт «обычность социальной жизни»*
The article describes the nature and significance of the construct will start off "ordinary social life" for social psychology.

Keywords: *cultural creativity, custom, plain, a construct of "ordinary social life"*

З раннього дитинства всі люди досягають повсякденну організованість життя як цілком об'єктивну заданість і неосмислено функціонують в цій заданості впродовж різного за тривалістю часу. При чому ефективність функціонування залежить від впевненості, що цей порядок є доцільним і інші люди сприймають навколишній світ так само.

Актуальність дослідження звичаєвості соціального життя визначаємо через необхідність осмислення низки соціально-психологічних явищ, становлення і функціонування яких пов'язано з тим, що є для соціальної групи, спільноти, суспільства звичним і постійним, але за певних обставин руйнується. Іншими словами, соціально-психологічні явища різної міри давнини – від архаїчних до модерних – можуть бути досліджені через науковий конструкт, який прадавній феномен звичаю і його функцію регулятора соціального життя описує в ситуації їхнього кардинального оновлення. Нині такий конструкт нам невідомий. Отже, виявляється доцільним уведення в науковий обіг такого конструкту.

Мета статті: розкрити сутність і значення наукового конструкту «звичаєвість соціального життя» для соціальної психології.

В цій статті ми використовуємо розроблений нами в межах соціокультурної парадигми дискурс культуротворчості [1-5]. Під дискурсом культуротворчості ми розуміємо упорядковані висловлювання про: а) динаміку культури, б) відступ від непорушності звичаїв як правил; в) формування нових схем соціально-психологічного мислення. Підставою для такого упорядкування слугують уявлення про особливості оновлення культури еволюційним і модернізаційним шляхом.

Суб'єктом оновлення є соціокультурна цілісність. Ми витлумачуємо соціокультурну цілісність (використано термін О. Пігалева) як соціальну групу, спільноту, котрі мають свої звичаї соціокультурного життя, як вербалізовані, так і ті, що можуть бути вчитані з повсякденних практик.

Поняттям культуротворчості в однойменній теорії описуємо своєрідну форму руху ідеї – *соціокультурну*. У відповідності із принципом універсального еволюціонізму, соціальних і культурних закономірностей соціокультурних процесів, керованих соціокультурною цілісністю, відбувається цілеспрямована зміна ідеї. Вона постає неізолюованою неодмінною складовою розвитку й

функціонування соціокультурної цілісності в новому форматі, новій якості, в іншому стані, на іншому рівні.

Оскільки нововведення за схемою культуротворчості є малими величинами, то ефект від еволюційного типу оновлення в основному проявлений у менших масштабах, ніж ефект від модернізаційного типу оновлення – істотний розрив у наступності того, що було і тим, що стало.

Культуротворчий процес – це перебіг перетворень, пов'язаних із переміною звичаїв соціального життя на більш ефективні, продуктивні, котрі спроможні піднести, розвинути, реформувати соціокультурну цілісність.

Тоді весь комплекс соціокультурних ситуацій, які усталюють існуючий порядок і тим консервують досвід, інтерпретуємо як практику культуроспоживання, її результат – звичаї, які пропонуються для регулярного застосування, а конфігурація моделей поведінки відповідно до правил – вибори, які надаються в межах соціокультурної цілісності. Ознаки культуроспоживання:

континуум репродуктивної діяльності, адаптація, статика, деперсоналізація, безпека, соціальна і культурна ідентичності, зовнішні стимули, життєва реальність як колективний досвід, соціальний контроль.

У поняттєво-категоріальний апарат дискурсу культуротворчості введено терміносистеми «обмеження перетворювальної активності індивіда», «архетипи соціального життя українців», «позитивний образ майбутнього в українському суспільстві». Також в його межах подальшого теоретичного обґрунтування, конкретизації, розвитку набули ідея соціокультурного балансу (М. Лапін) і поняття позитивного образу майбутнього, соціокультурного і культурного контактів, часопростору, інтеракції на ґрунті підвищення інтеграції різних теоретичних поглядів на їхню сутність.

Провідний задум використання дискурсу культуротворчості для дослідження звичаєвості соціального життя – це дослідити особливості становлення і розвитку соціально-психологічного мислення через соціально-психологічні механізми урівноваження процесів, які постають внаслідок:

- різкої заміни звичного і постійного;
- з'явлення в організованому повсякденні лакун і хаосу;
- репрезентації як легітимного й сакрального того, що до цього часу вважалося нелегітимним і профанним;
- контролю за безумовним дотриманням нововведень у повсякдення;
- адаптації до нововведень;
- подальшої інтеріоризації нововведень соціокультурною цілісністю. Тоді особливості становлення і розвитку соціально-психологічного мислення розглянемо як результат функціонування системи співвідношень: індивідуального й соціального; автономності й залежності; співучасті й відособленості; підтримки й протидії; розширення та обмеження виборів; гуманності й деспотизму. Точка перетину однієї якості з іншою буде маркувати особливості становлення і розвитку соціально-психологічного мислення.

Ґрунтом для утворення конструкту «звичаєвість соціального життя» є поняття звичаю, зміст якого окреслює чітку організованість спільного існування через:

1. Загальноприйнятий порядок, правила, які здавна існують у громадському житті й побуті якого-небудь народу, суспільної групи, колективу тощо (Що вулиця, то й звичай; що хата, то й закон); уклад суспільного життя нації, народу; культура,

побут; узвичаєну організованість відзначення яких-небудь подій, свят і т. ін., пов'язаних із здійсненням певних дій і уживанням належних атрибутів, предметів та ін.

2. Узвичаєні, звиклі способи, дії, моделі поведінки; звички.

3. Ввічливість, пристойність у поведінці, манерах, дії.

4. Правила гідної поведінки, прийняті в конкретному середовищі [6].

Рух від дискретних уявлень про з'явлення елементів нового в соціальному житті до цілісної наукової картини становлення й розвитку соціально-психологічного мислення обіймає:

– фазу рефлексії усталеного дискурсу при описі звичаїв соціального життя;

– фазу демонстрації обмежених можливостей поняття звичаю;

– фазу формулювання антитези звичаю як сталому в соціальному житті;

– фазу обґрунтування конструкту «звичаєвість соціального життя» як антитези звичаю, доповнення його розгорнутими дефініціями, метою котрих є уточнення атрибутів феномену соціально-психологічного мислення;

– фазу введення в дискурс культуротворчості нового конструкту «звичаєвості соціального життя»;

– фазу розробляння синкретичних форм опису феномену соціально-психологічного мислення у понятійній площині конструкту «звичаєвість соціального життя».

Ми розглядаємо конструкти традиційно як біполярні і дихотомічні за своєю природою відповідно до мисленнєвих схем витлумачення світу, детермінованих когнітивними процесами [7].

Через звичай можливо:

– описати соціально-психологічне мислення в ситуації соціального життя в статистиці;

– визначити специфіку соціально-психологічного мислення при уявленнях про сакральний зміст соціального життя;

– охарактеризувати становлення й розвиток соціально-психологічного мислення в обставинах усталеного досвіду соціального життя.

Найбільш ефективним поняття «звичай», на наш погляд, є в ситуації дослідження способів створення несуперечливої картини світу через теоретичне осмислення дійсності й практичне освоєння повсякдення в континуумі, заданому архетиповою свідомістю.

Перелічимо найбільш уживані архетипи соціального життя: добро – зло, добрий – злий; краса – потвора, красивий (вродливий) – потворний (негарний); щедрість – жадібність, щедрий – жадібний; працьовитість – ледарство, працьовитий – ледачий тощо. Знайоме коло архетипів соціального життя позначається на апробованих моделях культурних конвенцій. Так, з'являються архетипи справедливості – несправедливості. Вони окреслюють континуум, котрий містить і характеристики особи: несправедливий (точніше – кривдник) та справедливий (краще – праведник).

Але є архетипи, котрі не притаманні українській ментальності, тому, здебільшого, сприймаються з упередженістю. Це архетипи соціального життя західної культури, котрі увійшли в ужиток через політику, ідеологію, науку, освіту. Їх досить чітко класифіковано М. Мертоном: активний – пасивний; конструктивний – деструктивний. На рівні соціальної практики друга пара набуває більш ментального формату: слухняний – неслухняний, керований – некерований, дисциплінований – недисциплінований тощо.

Соціальна практика звертається до архетипового в ситуаціях, котрі потребують чіткого розмежування на "те, що повинно бути" і "те, чого не повинно бути". При характеристиці дій і вчинків застосовують цілу низку психосемантичних опозицій, зокрема, "чоловіче – жіноче", "активність – пасивність", "аномія – норма".

При переході з одного щабля суспільного розвитку на інший нові цінності, котрі запропоновано до привласнення, підлягають осмисленню як потрібні/не потрібні, корисні/не корисні для подальшого життя і професійної діяльності, а самі інновації стають предметом обговорення як здатні/нездатні забезпечити

ефективну життєдіяльність у майбутньому. Так доходять висновку про дотримання/недотримання нових конвенцій, погодження/не погодження із запропонованими правилами. Тут насувається низка нових архетипів: моральне аморальне, цінне нікчемне, справжнє фальсифіковане (квазі), істинне неправдиве, неминуще суєтне.

За наслідками аналізу досліджень можемо зробити висновок про витoki національно-культурних особливостей створення несуперечливої картини світу українцями – це архетипи соціального життя як своєрідні інваріанти поведінкових моделей і культурних смислів, котрі можна витлумачувати ґрунтовно для сучасних моделей культурних конвенцій у суспільстві загалом. Вони стають підставою для всіх соціально значущих соціокультурних феноменів. Їх сформувавали:

- соціальний досвід, котрий вкрай розбіжний із соціальними досвідами у інших народів;
- соціокультурна еволюція традиційних українських архетипів соціального життя: їхнє оновлення не ускладнює їх, залишаючи простими і зрозумілими;
- еволюція традиційних українських ідентифікацій – незвичні, але не екстравагантні;
- соціальні й культурно-історичні перешкоди для укладання конвенцій у суспільстві.

Поняття звичаю увійшло у різні наукові галузі: етнологію, соціологію, культурологію, філософію, історію, літературознавство та ін. Його використовують, доводячи доцільність організованого повсякдення й прогнозуючи негативні наслідки внесення змін. Поняття звичаю описує звичне в сенсі історичного, значущого, невід'ємного. Все різноманіття індивідуального у соціальному житті, яке пояснюють не схожостями життєвих досвідів, при застосуванні поняття «звичай» підводить його під єдиний «знаменник».

Якщо ж у поле зору дослідника потрапляють маргінальні стани соціального життя, то оперування поняттям звичаю утворює для нього серйозні перешкоди: порушений звичай – це те саме, що фальшиві гроші, штучна шкіра тощо – відповідно не звичай, не гроші, не шкіра. Отже, немає сенсу описувати маргінальні стани через поняття порушеного звичаю.

Зазначимо, що універсальної дефініції терміну звичай, який би набув загального визнання, в соціальній психології не існує. Тому, коли досліджують динамічні аспекти соціально-психологічних явищ через механізми регулювання соціального життя, доречно застосовувати конструкт «звичаєвість соціального життя». Він утримує єдність контексту традиційної національної культури, ментальності, соціокультурного досвіду, особливостей національного характеру, зокрема, українського народу, з одного боку, і їхню динаміку, узгоджену із новими суспільними цінностями, з іншого. Вважаємо цілком логічним введення цього

конструкту в соціальну психологію.

На нашу думку, поширенню й теоретичному обґрунтуванню доцільності терміну звичаєвість вітчизняна наука мусить завдячувати Інституту філософії, який за наслідками наукового пошуку філософського неологізму німецьким *Die Sittlichkeit, diesittliche Welt, dassittliche Sein, dersittliche Mens* ввів його в науковий обіг [8; 9]. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. 2013*

Як наукове поняття звичаєвість частіше застосовують в етнографії, літературознавстві, культурології, правознавстві [10-12]. Поодинокі звернення до нього ми знаходимо в працях з етнопсихології, фольклористики, мистецтвознавства (О. Барташук, О. Музика, Н. Никончук, П. Смоляк та ін.). Широке впровадження в правознавстві якраз і схарактеризовує його не як цілком нейтральне, а як таке, що відтворює морально визнаний компонент повсякденної практики. Зокрема в цій галузі пізнання існує звичаєве міжнародне гуманітарне право [13].

Конструкт звичаєвості дозволяє:

- відстежити появу зрушень у соціальному житті і описати соціально-психологічне мислення в динаміці;
- встановити вплив знесакральненої природи соціального життя на соціально-психологічне мислення і визначити його особливості при зміні уявлень про неї як профанної;
- розкрити особливості соціально-психологічного мислення при відхиленнях від усталеного порядку і охарактеризувати його через змінюваність досвіду соціального життя.

Конструкт «звичаєвість соціального життя» є прогностичним, оскільки:

- маркує наступ неапробованого і ризикованого, невпорядкованого на організоване повсякдення;
- схарактеризовує відмову від звичаїв у континуумі продуктивної діяльності;
- показує на заміну механізму адаптації на реадaptaції;
- позначає соціально-психологічні аспекти демасифікації соціального життя;
- помічає заміну зовнішніх стимулів щодо індивіда, але внутрішніх – щодо соціокультурної цілісності на зовнішні стимули щодо індивіда і соціокультурної цілісності.

Як науковий конструкт він репрезентує через систему формалізованих наукових знань (ідею, гіпотезу, модель, концепцію, дискурс, тезаурус, ін.), теоретичну й практичну площини результативних організації, взаємодії й реалізації сукупного колективного інтелектуального й креативного ресурсів соціокультурної цілісності для її переходу на новий рівень, у нову якість, в інший стан. Такий перехід відбувається як наскрізний постійний процес за еволюційним типом.

Ми наголошуємо на суттєвих відмінах у витлумаченні звичаю (однина) і звичаєвості (однина) в наукових працях. Звичай витлумачують як одиничне у цілому. Якщо є мова йде не про одиничне, то застосовують множину – звичаї. В межах дослідження повинні фігурувати два поняття – звичай і звичаї.

На нашу думку, звичаєвість може бути інтерпретована в термінах теорії систем. За результатами спеціально проведеного для цього аналізу нами виявлено, що:

- у терміні звичаєвість помітні співвідношення частини з цілим більше, ніж у

терміні звичай (окремого звичаю і кількох звичаїв в їхній неподібності);

– звичаєвості притаманні характеристики, відсутні в окремих звичаях, які з'являються як результат «механізму зборки»; *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. 2013*

– звичаєвість показує на зв'язки між звичаями як на цілком природні.

Ми вважаємо, що під звичаєвістю соціального життя належить розуміти історично сформований, загальновизнаний доцільним уклад повсякдення, який:

а) зреалізовує легітимні інтереси соціокультурної цілісності; б) втілений у правилах, нормах поведінки, дії і діяльності, які є елементом суспільної свідомості і механізмом регуляції соціальних відносин; в) визнаний в межах соціокультурної цілісності як культурна, соціальна, релігійна або будь-яка інша рушійна сила соціального життя; г) перебуває в фазі оновлення.

Соціально-психологічні характеристики звичаю соціального життя: всебічно схвалений, формує позитивно забарвлений образ майбутнього, дозволений соціокультурною цілісністю як суб'єктом його створення, має піднесену соціальну значущість, йому приписана внутрішня сила, зумовлює чуттєво-емоційне забарвлення повсякдення.

Соціально-психологічні характеристики звичаєвості соціального життя: вносить елементи невизначеності в картину світу, спричинює неоднакові культурні значення і розбіжні образи майбутнього, соціальна значущість неоднозначна.

Звичаєвість утворюється як сплав стійких масовидних психічних явищ, що постають результатом соціальної взаємодії великої кількості людей, а також переміни соціальної і культурної ідентичностей, спілкування в невизначених обставинах руйнування організованого повсякдення, соціалізації і ресоціалізації, незбійних соціальних настроїв і соціальних думок, соціального оптимізму/песимізму тощо, які запущені, зокрема, дією механізмів психічного зараження, наслідування, навіювання.

Звичаєвість – це регламентована конфігурація повсякдення, яка виникла як штучно прискорена соціокультурна форма руху сакральної ідеї. Вона жодної мірою не суперечить новим священним/квазісвященним текстам. Нині українська звичаєвість – це слабо регламентована конфігурація повсякдення, яка продовжує функціонування відповідно до трансформованої соціокультурної форми руху сакральної ідеї в трьох найбільш чітких формах: як мутація ідей християнства/язичництва, як рештка ідей атеїзму, як ремавзолізація ідей національної соборності.

Отже, не викликає жодного сумніву, що пізнання світу індивідом опосередковано звичаєвістю соціального життя, яка є результатом трансформаційних процесів у суспільному розвитку.

Дотримання звичаєвості як динамічного утворення в соціальному житті обумовлює звичаєву поведінку. Остання витлумачена науковцями як така, що заснована звичкою і тому індивід переконаний в доцільності і правильності цих звичаїв, не відчуває боротьби мотивів, не вдається до роздумів, не аналізує і не критикує звичаї як засади соціально-правомірних дій, здійснює більшість їх автоматично [14].

Висновки. Звичаєвість соціального життя – це варіант операціоналізації ідеї культуротворчості як цілеспрямованого утримання соціального життя в стані рівноваги. Відмова від існуючих звичаїв через маніпуляцію із правилами й

укладання конвенцій утворює підґрунтя для неконфліктного перетину різних

світів: Я і Вони, Я і Ми, внутрішнього і зовнішнього, індивідуального і соціального, духовного і буттєвого.

Поняття «звичай» доцільне при дослідженні проблем, породжених усталеністю, а конструкт «звичаєвість соціального життя» варто застосовувати, коли вивченню підлягають:

- збережені архаїчні домішки у нових шарах архетипів соціального життя;
- автентичні залишки народних прадавніх традицій, актуалізовані в особливостях становлення і розвитку соціально-психологічного мислення;
- релігійні, світські або сурогатні уявлення, соціальні стереотипи в стані змінювання;
- дії натовпу і їхній вплив на індивіда через психологічне зараження, наслідування, навіювання в маргінальному стані;
- стійкі явища масової психіки, утворені масою людей в процесі їхньої взаємодії, при їхній видозміні;
- імперативні вимоги соціокультурної цілісності в ситуаціях їх скасування;
- засоби тиску соціокультурної цілісності в умовах заміни цінностей соціального життя.

Також конструкт звичаєвості соціального життя досить перспективний з точки зору того, наскільки більш доступними для вивчення постають такі соціально-психологічні явища, як соціалізація, ідентифікація, соціальні взаємодії, внутришньогрупова згуртованість, соціально-психологічне мислення тощо.

У подальших розвідках доцільно розглянути роль конструкту звичаєвості соціального життя для формування заданих ззовні параметрів мислення, мовлення, поведінки, вчинків, мотивації, ідентифікації через структурування повсякдення.

Література

1. Жорнова О. Соціокультурна парадигма та її значення для соціогуманітарних наук [Текст] / Ольга Жорнова // Вища освіта України. – 2011. - №3 (Додаток 1.- Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». – Т.1. – С. 148-155.
2. Жорнова О. Культуротворчість: історія терміну та еволюція поняття [Електронний ресурс] / Ольга Жорнова // Междисциплинарные исследования в науке и образовании. – 2012. – № 1 : Режим доступу : www.es.rae.ru/mino/158-1090
3. Жорнова О. Соціально-психологічні абрисы задуму культуротворчості: сьогочасні дискусії й досвід наукового осмислення [Текст] / Ольга Жорнова // Психологічні перспективи : Зб. нацк. праць. – К. – Луцьк, 2013. – Вип. 21. – С.28-39.
4. Жорнова О. Замисел культуротворчості та його відбиття на соціальній психології [Текст] / Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Аспекти розвитку методів виховання і освіти : матеріали XIII міжнар. наук.-практ. конф., Севастополь, 13-14 квітня 2012 р. / М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Севаст. нац. техн. ун-т; наук. ред. Головін В.В. – Севастополь: Рибэст, 2012. – С.112-116.
5. Жорнова О. Соціокультурні прожекти «хорошого суспільства» як розгортання ідеї культуротворчості [Текст] // Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності : Матеріали XII науково-практичної конференції. – К. : ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – С. 146-148.
6. Звичай // Словник української мови: в 11 томах [Текст] / І. Білодід та ін.; НАН України. Інститут мовознавства ім. О.О.Потебні. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Том 3, 1972. – 744 с.
7. Жорнова О. Науково-педагогічне пізнання вітчизняної вищої освіти: стан і тенденції : монографія : монографія [Тест] / Ольга Жорнова, Олена Жорнова. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2013. - 207 с

-
8. Інститут філософії щодо пошуку філософського неологізму німецьким DieSittlichkeit, diesittlicheWelt,dassittlicheSein, dersittlicheMens [Електронний ресурс] : Режим доступу : http://community.livejournal.com/ua_etymology/15573.html
9. http://pereklad.kiev.ua/uploads/files/zvedena_tablycia.htm
10. Івановська О. Вивчення звичаєвості як сегмента фольклорної культури [Текст] /
О.Івановська // Вісник КНУ Шевченка: Сер. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2004. – № 15. – С. 56-57.
11. Сав'як О. В. Конституційно-правовий звичай, конституційна звичаєвість та конституційна традиція: проблеми ідентифікації категорій : громадсько-політична література [Текст] / Олексій Вікторович Сав'як // Держава і право. – 2007. – Вип. 37. — С. 240-246.
12. Барташук О. Ю. Процеси трансформації календарної звичаєвості українців Східного Поділля (20-ті рр. XX – початок XXI ст.) [Текст] /Автореф. канд. іст. наук, спец.: 07.00.05 – етнологія / О.Ю. Барташук. – К. : НАН Укр. Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського, 2011. – 20 с.
13. Генкертс М. Дослідження звичаєвого міжнародного гуманітарного права : Внесок у розуміння та дотримання верховенства права у збройному конфлікті [Електронний ресурс] / Марі Генкертс // Міжнародний журнал Червоного Хреста. – 2005. – Березень : Режим доступу : http://www.icrc.org/eng/assets/files/other/uk-irrc_857_henckaerts.pdf.
14. Оксамытний В.В. Правомерное поведение личности [Текст] / В.В. Оксамытний / Отв. ред.: Козюбра Н.И. - К. : Наук. думка, 1985. – 175 с.